
STJEPAN RADIĆ I CRNOGORSKO PITANJE (1923–1927)

Novak Adžić

Stjepan Radić (1871-1928), a Croatian politician, writer and publicist and the leader of the Croatian Peasants' Party, in his political struggle, was inter alia distinguished as a supporter of Montenegro's right to existence as an equal federal member in the Yugoslav state under the rule of the Serbian royal dynasty of Karađorđević. Stjepan Radić was particularly close with the Montenegrin federalists (the Montenegrin Party). Radić was a friend of Montenegro and Montenegrins and believed that Montenegro was a victim of the Serbian repression, and pointed out that the Montenegrins should have the right to self-determination and the freedom to decide about the reestablishment of the Montenegrin statehood.

Lider Hrvatske seljačke stranke (HSS) Stjepan Radić¹ je od 1923. godine, pa sve dok nije podlegao ranama 8. avgusta 1928.

¹ O Stjepanu Radiću vidjeti monografiju: Dr Ivan Mužić, „Stjepan Radić u Kraljevini, Srba, Hrvata i Slovenaca“, Ljubljana, 1987.

Stjepan Radić (1871–1928), hrvatski političar i pisac. Vođa Hrvatske (pučke) republikanske seljačke stranke. Protivnik unitarističkog i centralističkog uređenja KSŠS i politički vođa hrvatskog naroda. Progonjen i zatvaran od strane vlasti KSŠS tokom 1920. i 1923. Učlanio je HSS u Seljačku internacionalu (1923). Umro je od posljedica atentata, kojeg je 20. juna 1928. godine, na njega i druge hrvatske narodne zastupnike, izvršio navedenog dana u Skupštini KSŠS, poslanik Narodne radikalne stranke Nikole Pašića za Crnu Goru, Puniša Račić. Stjepan Radić je bio prijatelj u ostvarivanju državotvornih prava Crne Gore i Crnogoraca i prvaci Crnogorske stranke (federalista) blisko su politički saradivali sa njim i njegovim saradnicama. Posebno dr Sekula Drljević, a Crnogorska stranka je bila članica Seljačko-demokratske koalicije, čiji je lider bio Stjepan Radić.

godine (poslije izvršenog zločinačkog atentata na njega i druge hrvatske narodne zastupnike, koje je, u beogradskoj skupštini 20. juna 1928. godine, ubio Puniša Račić, radikalni poslanik i agent dvora Aleksandra Karađorđevića), konstantno se zalagao za prava Crne Gore i crnogorskog naroda, koji su, od 1918. godine, bili žrtve violentne velikosrpske politike, nakon okupacije i nasilne aneksije crnogorske države izvršene od strane Srbije koncem 1918. godine.

Crnogorski federalisti (koji su 1925. godine zvanično osnovali Crnogorsku stranku), od 1923. godine eksplicitno i čvrsto su podržavali osnovna politička i ideološka načela Hrvatske (Republikanske) seljačke stranke u borbi protiv velikosrpske supremacije i hegemonije u Kraljevini, Srba, Hrvata i Slovenaca. Zalagali su se za republikanski oblik vladavine i federalno uređenje jugoslovenske države, boreći se zajednički protiv monarhističke i unitarne države pod egidom Karađorđevića. Idejnu i političku akciju Radićevog HSS-a i crnogorskih federalista, objektivno je vezivala njihova čvrsta, zajednička, borba protiv Vidovdanskog ustava KSHS (1921) i pravnog i političkog sistema versajske države Kraljevine SHS.

Crnogorski federalisti (osnovani kao politička grupacija 1919. godine), u borbi za ravnopravnost Crne Gore u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, čvrsto su svoju političku djelatnost vezivali za Hrvatsku seljačku stranku i njene lidere, Stjepana Radića i njegovog nasljednika na kormilu HSS-a dr Vladimira-Vladka Mačeka. U tome je naročito bio zapažen ideolog i neformalni vođa Crnogorske stranke dr Sekula Drljević, koji je sa Radićem i Mačekom, bio kako politički saveznik, tako i lični prijatelj, o čemu Maček svjedoči u svojim „Memoarima“. To formalno i faktičko zajedništvo u borbi protivu velikosrpskog centralizma i hegemonizma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, između HSS i Crnogorske stranke (zvanično konstituisane 1925. godine) i njihovih prvaka, trajalo intenzivno do zavođenja Šestojanuarske

diktature kralja Aleksandra 1929. godine², ukidanja parlamentarizma i zabrane i raspuštanja političkih partija.

Zvanično glasilo Crnogorske stranke, list *Crnogorac* (izlazio s prekidima tokom 1925. i 1927.) objavljiivao je brojne tekstove, u kojima se promovirše i afirmirše aktivnost HSS i njenog vođstva u pogledu rješavanja nacionalnog pitanja u KSHS i preuređenja države na federalnoj osnovi. S druge strane, listovi HSS – *Slobodni dom*, *Dom* i *Narodni val*, objavljivali su brojne tekstove dr Sekule Drljevića i druge članke o Crnoj Gori i stanju u njoj, te time aktuelizirali crnogorsko pitanje u KSHS. I kad je zamro, stranački politički život u doba diktature kralja Aleksandra (1929–1934), prvaci Crnogorske stranke, u prvom redu dr Sekula Drljević, nastavili su individualnu, intenzivnu saradnju sa liderom HSS dr Vladkom Mačekom i njegovim stranačkim kolegama, protiveći se diktaturi kralja Aleksandra i politici „integralnog jugoslovenstva“, koje je bilo samo maska za velikosrpstvo.

Nakon obnove parlamentarizma i političkog stranačkog života 1935. godine, čvrsta saradnja HSS i Crnogorske stranke (federalista) nastaviće se i posebno manifestovati zajedničkim nastupom Crnogorske stranke i Hrvatske seljačke stranke (u okviru Seljačko-demokratske koalicije, kojoj su crnogorski federalisti pripadali od njenog osnivanja 1927. godine, kao i

² Vidi više o tome: Prof. dr Dimitrije-Dimo Vujović, *Crnogorski federalisti 1919-1929*, CANU, Titograd 1981. i Prof. dr Šerbo Rastoder, *Političke stranke u Crnoj Gori 1919-1929*, Bar, 2000; Prof. dr Šerbo Rastoder, *Politički život u Crnoj Gori 1929-1941*, Podgorica, 2015; Dr Danilo Radojević, *Dr Sekula Drljević-politička misao*, Podgorica, 2007. Vidi o tome i zbornik radova *Dr Sekula Drljević - ličnost, djelo, vrijeme*; DANU, 2011. Vidi o dugoročnoj saradnji Crnogorske stranke (federalista) i HSS i: Dr Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905-1941*, Zagreb, 1944. (reprint izdanje, Zagreb, 1990, s pogovorom dr Danila Radojevića). O tome vidi i: Novak Adžić *Crnogorska stranka 1925-1945* (doktorska disertacija u rukopisu).

Udruženj opoziciji od 1935. i Bloku narodnog sporazuma od 1937. godine, predvođenih dr Vladimirom Mačekom), na parlamentarnim izborima u Kraljevini Jugoslaviji 1935. i 1938. godine. HSS i Crnogorska stranka biće dosljedna opozicija vladama Bogoljuba Jeftića i dr Milana Stojadinovića (1936–1939), kao što će njeni prvaci biti u političkom sukobu sa ranijom vladom generala Petra Živkovića i ostalim vladama u doba Šestojanuarske diktature (1929–1934).

Vođa HSS i ubjedljive većine hrvatskog naroda, Stjepan Radić podržavao je političku borbu crnogorskih federalista u borbi za oslobođenje Crne Gore i pokazao se kao veliki prijatelj crnogorskog naroda. Brojni primarni i sekundarni, publicistički, izvori historiografskog karaktera govore o političkom djelovanju Stjepana Radića u korist obnove crnogorske državnosti i u podršci pravima crnogorskog naroda, ugnjetenog centralizmom Beograda, u periodu od 1919. do 1928. godine. Stjepan Radić se zalagao da se Crnoj Gori omogući plebiscitom da iskaže pravo na samoopredjeljenje naroda, odnosno, da se Crnoj Gori dopusti da ostvari načelo nacionalne suverenosti i da ona sama odluči o svom državno-pravnom statusu u okviru jugoslovenske državne zajednice.

U Zagrebu je 1. aprila 1921. godine od strane hrvatskih republikanskih političara, među kojima se isticao i Stjepan Radić, donijet akt koji je predlagao Ustav neutralne seljačke Republike Hrvatske i u kojemu se pored ostalog govorilo i odnosima Hrvatske spram drugih zemalja i entiteta Južnih Slovena. U tome prijedlogu govori se i o Crnoj Gori, pa se u vezi s tim kaže da Hrvatska, između ostalih i Crnoj Gori priznaje *potpuno pravo narodnoga samoodređenja, koje se imade oživotvoriti slobodnim plebiscitom izvršenim pod međunarodnom kontrolom* ³.

³ Stjepan Radić, *Politički spisi*, priredio Zvonimir Kulundžić, Zagreb, 1971, 367–393; Prof. dr Branko Petranović i prof. dr Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, Tom I, 1914–1943, Prosveta, Beograd, 1981. str.120.

List *Slobodni dom*, glavne novine Hrvatske republikanske seljačke stranke Stjepana Radića, objavljivale su informacije o zločinima organa vlasti Kraljevine SHS nad Crnogorcima i pokazivale solidarnost sa patnjama Crne Gore i njenog naroda pod režimom beogradske strahovlade. Glasilo Radićevog HSS je osuđivalo i zgražavalo se nad policijskim i drugim terorom kojeg su vlastodršci provodili prema crnogorskom narodu. Tako je Radićev *Slobodni dom* 29. kolovoza/avgusta 1921. godine izvještavao, u članku pod naslovom *Puni su zatvori u Crnoj Gori*⁴, sljedeće: „*Puni su zatvori u Crnoj Gori đaka i građana, za koje je beogradska vlada samo posumnjala da su protivni njoj. Najpuniji je zatvor u Podgorici. Zatvorenici žive samo o kruhu i vodi. Uz ovako pune zatvore proveo je Pribičević*⁴ – *općinske izbore – a u Crnoj Gori još nema općina – tako kako bi ih proveli Turci. I još se njegove plaćene novine hvale tom izbornom pobjedom*⁵.

Tokom 1923. godine Radićev „*Slobodni dom*“ prenosio je vijesti o situaciji u Crnoj Gori i surovom teroru kojeg snage beogradskog režima vrše nad Crnogorcima i obavještavao hrvatski auditorijum o eksplanaciji crnogorskog državnog pitanja pred relevantnim međunarodnim adresama. U tom smislu pomenuto glasilo HSS navodi: „*Crnogorsko pitanje iznio je na sjednici društva Saveza naroda dne 27. lipnja englezki delegat pukovnik Devis, i on je iznio o beogradskoj upravi u Crnoj Gori takove grozote i takove zločine, navodeći baš kao i Bugarin Kirov za Macedoniju točno i mjesto i dan i žrtve pojedinih zvjerstava, da su se svi izaslanici na toj skupštini ili plenarnoj sjednici u čudu zgražali i pitali, pa jesu li zbilja ti beogradski vlastodršci sasvim pobnavili, ili su se sasvim pozvierili, kad ne samo u vazda pogaženoj Macedoniji, nego i u nikad nepokorenoj Crnoj Gori, provode sistem najsurovije sile, pljačke i nečovjštva.*

⁴ Svetozar Pribičević.

⁵ *Slobodni dom*, Zagreb, god XV, br. 35, od 29. kolovoza 1921. godine, str. 4.

Englez Devis predlagao je da se rješenje crnogorskog pitanja proglasi prešnim ili hitnim, ali je sama prešnost iliti hitnost odgođena sa 10 glasova 9 protiv, no sam predlog prihvaćen je sa svim glasovima protiv jednom glasu Srbina Čorovića.

Važno je spomenuti da se kod rasprave i o macedonskom i crnogorskom pitanju sa svih strana isticalo, da se divljaštva i zvjerstva, kakva se u Macedoniji i u Crnoj Gori događaju dnevno, zbivaju vrlo često i u Bosni i Hercegovini, gdje se narod bez razlike vjere već priučio na jednu posve europsku upravu, pa za to tim teže snosi beogradsku pljačku i tiraniju.⁶

Stjepan Radić će se nakon parlamentarnih izbora 1923. godine i odlaska u emigraciju značajnije pozabaviti i crnogorskim pitanjem. Zapravo, Radić je među *potlačenim narodima* u KSHS smatrao i Crnogorce. Odlaskom u egzil, polovinom, 1923. godine Radić je, dok je boravio u Londonu u jednom pismu istakao svoj zahtjev i htjenje svoje stranke i pristalica za uspostavljanjem potpune nezavisnosti Hrvatske, te da je potrebno ustrojiti konfederaciju sa Srbijom, dok je Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Banatu i Bačkoj ostavljao na slobodnu volju i tražio da im se prizna pravo da se odluče referendumom hoće li biti sa *centralističkom Srbijom ili stvarati federaciju sa Hrvatskom*.⁷ Radić je napisao u to vrijeme više pisama ostalom dijelu vođstva HSS koje se nalazilo u KSHS, u kojima se nalaze jasno artikulirani prijedlozi i stavovi o, kako navodi hrvatski povjesničar dr Željko Karaula, *dualističkoj konfederaciji Hrvatske i Srbije, a ostale jedinice buduće jugoslovenske unije neka odluče sa kime će*⁸, prema Radićevim riječima ili sa *centralističkom Srbijom ili mirotvornom i neutralnom*

⁶ *Slobodni dom*, Zagreb, god XV, br. 29, od 11. srpnja 1923. godine, str. 7.

⁷ Dr Željko Karaula: „Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića i crnogorski federalisti (1923–1929)“, *Prilozi*, 36, Sarajevo, 2007, str. 76.

⁸ *Ibidem*, str. 76.

*Hrvatskom.*⁹ Stjepan Radić je tada, doista, oštro osuđivao teror i zločine koje organi zvaničnog Beograda vrše nad Crnom Gorom i crnogorskim narodom, te je iz izbjeglištva u Londonu 1923. godine *pozivao da srbijanska vlada prestane sa masakrima i nasiljima u Crnoj Gori, Makedoniji i Bosni i Hercegovini, jer Hrvati ne mogu sklopiti nikakav sporazum sa Srbima ako ta nasilja ne prestanu.*¹⁰ Doduše, Radić je tada još uvijek bio oprezan i uzdržan oko uspostavljanja konkretne saradnje sa Crnogorcima, te je na javni upit Aleksandra Divajna¹¹, najvećeg prijatelja, branioca i protagoniste nezavisnosti Crne Gore u anglosaksonskom svijetu, *odgovorio*

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ U ondašnjem političkom životu Velike Britanije, djelovala je grupa političara u parlamentu i istaknutih javnih ličnosti koji su promovisali crnogorsko pitanje i bavili se velikim političkim i nacionalnim problemima unutar KSHS, značajnim dijelom i zbog toga što su bili u saznanju o brutalnim represijama koje organi vlasti pod skiptrom Beograda sprovode u Crnoj Gori. Sa prof. Aleksandrom Divajnom (1865-1930), britanskim intelektualcem, novinarom i piscem, najvećim braniocem nezavisnosti Crne Gore u anglosaksonskom svijetu, Radić je uspostavio kontakt dok je bio u Londonu i sa njime je vodio razgovore, između ostaloga, i o crnogorskom pitanju. Aleksandar Divajn je permanentno potencirao, promovisao i legitimizirao političku i drugu borbu za slobodnu i nezavisnu Crnu Goru i Hrvatsku i bio je decidirani, konzistentni i rezistentni protivnik unitarističko-centralističke vladajuće politike i pravnog poretka KSHS u kojemu dominira hegemonistička Srbija. Divajn je napisao i objavio brojne knjige i tekstove širom Velike Britanije o crnogorskom pitanju i patnjama Crne Gore i posve je tada podržavao nacionalnu, političku i emancipatorsku borbu Stjepana Radića, sa kojim je postao osobni prijatelj i politički samišljenik te je, u tom smislu, Aleksandar Divajn 1925. godine, kada se Radić već vratio iz emigracije u KSHS i iz političkih razloga bio proganjan, uhapšen i zatvoren, objavio brošuru pod naslovom *The arrest of Stephen Raditch (Uhićenje Stjepana Radića).*

da Hrvati i HRSS ne mogu prihvatiti relovolucionarne metode, njihov monarhizam¹² i određenu ovisnost o Italiji. No on će ipak nastojati surađivati sa svima, pa i Crnogorcima i tako 'okružiti Srbiju sa svih strana'¹³. Nešto docnije, Stjepan Radić je revidirao, korigovao, stvoj tadašnji stav po istom pitanju, pa je odavao priznanje Crnoj Gori, za koju je govorio, da je ona „*danas samo hrpa spaljenih sela*“, zato što Crnogorci, misleći na vođstvo, članove i pristaše političke partije crnogorskih federalista, otvoreno i javno govore *da su za republiku i da će sa Hrvatima osnovati federativnu seljačku republiku, u kojoj će Crna Gora biti ravnopravan član*.¹⁴ Dok je boravio u Londonu, Radić se predstavljao ne samo kao zastupnik Hrvatske, već je, pored ostaloga, konstatovao da predstavlja i Crnu Goru i da ona, po njegovom mišljenju i ocjeni, stoji iza njega i njegovog federalističkog koncepta državnog uređenja. U vrijeme svoje londonske emigrantske misije i akcije, Stjepan Radić je *podržao jedan dokument u kojemu se pojavljuje nezavisna Hrvatska i Crna Gora u konfederativnoj Jugoslaviji*.¹⁵

Hrvatska štampa koja je promovisala Stjepana Radića i bila sljedbenik njegove političke ideologije i akcije, a pogotovo partijsko glasilo HSS, zagrebački *Slobodni dom* posvećivali su znatnu pažnju stanju u Crnoj Gori i žandarmerijsko-vojnoj

¹² Misli na crnogorski monarhizam. Riječ je o borbi crnogorskih zeleniša, političkoj, legalnoj, koju su poduzimali crnogorski federalisti okupljeni u Crnogorskoj stranci (zvanično konstituisanoj 1925. godine), ali i oružanoj, gerilskoj borbi, te djelovanju crnogorskih emigranata, koji su bili pristalice kralja Nikole I Petrovića-Njegoša do njegove smrti 1. marta 1921. godine u Francuskoj, te za koje se tvrdilo da su pristaše očuvanja crnogorske monarhije.

¹³ Dr Željko Karaula: „Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića i crnogorski federalisti (1923–1929)“, *Prilozi*, 36, Sarajevo, 2007, str. 77.

¹⁴ Ibidem, str. 77.

¹⁵ Ibidem

opresiji i okrutnim zločinima koja su sprovedeni nad ugnjetenim Crnogorcima. Između ostalog, u HRSS-ovom *Slobodnom domu* tada je (23. januara 1924) publiciran i tekst hrvatskog narodnog poslanika Rude Bačinića, u kojemu se, uz druga zapažanja i iznesene fakte, iz pera ovog hrvatskog političara piše o *nevjerovatnom nasilju u Crnoj Gori gdje vlasti 'pribijaju čavlima dlanove' pobunjenicima*¹⁶, odnosno, crnogorskim zelenaškim i suverenističkim, gerilskim, komitskim borcima iz narodnog pokreta „Za pravo, čast i slobodu Crne Gore“. U vrijeme londonskog egzila Stjepana Radića, početkom aprila 1924. godine, u jednom od pisama upućenih svojim saborcima u zemlji, između ostalog, obavještava ih da se u Londonu pojavila jedna brošura *pod naslovom 'Engleska brošura o crnogorskom i hrvatskom pitanju' a u kojoj se ističe da narasli hrvatski/federalistički pokret pod vođstvom HRSS treba proučavati jer on itekako ima veze sa Crnom Gorom, jer on polako do nje dopire i postaje njena najveća nada.*¹⁷

Crnogorska stranka i Hrvatska seljačka stranka, po mnogo čemu srodne u programskom i političkom smislu, osuđivali su srpske zločine počinjene nad Crnogorcima, naročito u periodu 1919–1925. godine. Srpska žandarmerija u Crnoj Gori nemilosrdno je ubijala, mučila i zatvarala crnogorske rodoljube. Tako je smrtno stradao, kao žrtva mučenja i torture, 21. februara 1924. godine, oficir, odnosno, komandir (major) crnogorske vojske Šćepan Mijušković, čije se ubistvo dogodilo u vrijeme kad je *vlast pokušavala da konačno likvidira odmetnički pokret u Crnoj Gori.*¹⁸

¹⁶ Dr Željko Karaula: Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića i crnogorski federalisti (1923–1929), *Prilozi*, 36, Sarajevo, 2007, str. 78.

¹⁷ Ibidem, str. 78.

¹⁸ Dr Šerbo Rastoder, *Janusovo lice istorije*, Podgorica, 2000, str. 222.

Šćepan Mijušković¹⁹ je od strane organa vlasti sumnjičen da je

¹⁹ Šćepan Mijušković rođen je 1872. godine u selu Kunak, Pješivci kod Nikšića. Završio podoficirsku i oficirsku školu na Cetinju. Godine 1910. proizveden u čin kapetana, a 1911. u čin komandira crnogorske vojske. Šćepan Mijušković je bio komandir crnogorske vojske, istaknuti junak, učesnik u balkanskim ratovima 1912–1913. godine. Bio je komandant Pješivačkog bataljona, a u Drugom balkanskom ratu bio je komandant kombinovanog Čevsko-bjeličko-pješivačkog bataljona. Učestvovao je i u prvom svjetskom ratu (1914–1916). Po slomu Crne Gore bio je 1916. godine, konfiniran, zatočen u mađarski logor Boldogason, u kojemu je ostao do sloma Austrougarske, kad se oslobođen vratio u Crnu Goru. Bio je protivnik srpske okupacije i nasilne aneksije Crne Gore sprovedene 1918. godine. Jedan je od organizatora i učesnika Božićnog ustanka 21. XII 1918. godine i učesnik u oružanim akcijama u ustanku u nikšićkom kraju početkom januara 1919. godine, nakon čijeg je sloma, uhapšen i odveden u nikšićku tamnicu iz koje je potom prebačen u Centralni kazneni zavod „Jusovača“ u Podgorici u kojemu je robijao od kraja januara 1919. do aprila 1921. godine, kad je primjenom akta o amnestiji i aboliciji regenta Aleksandra, odlukom podgoričkog okružnog suda, nakon suđenja, pušten na slobodu. Po izlasku iz zatvora, odbio je da položi zakletvu kralju Petru Karađorđeviću i odbio je da primi državnu penziju Kraljevine SHS. Od 1919. godine, nakon sloma ustanka, do 1921. godine bio je politički zatvorenik u podgoričkom zatvoru „Jusovača“. Kad je oslobođen bio je stalno pod prismotrom vlasti i koje su ga smatrale protivnikom postojećeg stanja i komitskim jatakom - licem koje podržava komitsku akciju, pomaže i pruža pomoć i daje utočište crnogorskim komitima. Do svoje smrti februara 1924. godine živio je u rodnim Pješivcima. Postoji sačuvan arhivski dokument, u kojemu se nalazi spisak od 55 (pedesetpet) zatvaranih crnogorskih oficira - protivnika aneksije Crne Gore poslije 1918. godine. Među brojnim zatvorenicima bili su i: divizijar vojvoda Đuro Petrović iz Nikšića, komandir Petar Lompar sa Bokova, komandir Đuro Šoć sa Ljubotinja i komandir Šćepan Mijušković iz Pješivaca, čije se ime na tom spisku nalazi pod brojem 11 (jedanaest). Nema sumnje da je major Šćepan Mijušković bio protivnik uništenja crnogorske državne samostalnosti i ugnjetavanja i terora koji je

bio *odmetnički jatak*.

Organizator i izvršilac njegovog okrutnog ubistva 21. februara 1924. godine, bio je srpski žandarmerijski oficir Milan Kalabić iz Podnovlja kod Dervente, komandant žandarmerije u Nikšiću. Žandarmerijski kapetan Milan Kalabić ubio je, sa svojim pomagačima, oficirima Vasilijom Grbićem i Krstom Đurđevićem i žandarmom Petrom Feralom i ostalima, između 21. i 22. februara 1924. godine na svirep i okrutan način komandira (majora) i brigadira, crnogorske vojske Šćepana Mijuškovića, istaknutog crnogorskog junaka i patriotu iz sela Kunka u Poviji, Pješivci kod Nikšića, kao i njegov brata od strica perjanika crnogorskog Stevana Mijuškovića, a nanio je mučenjem teške tjelesne povrede Šćepanovom rođenom bratu poručniku crnogorske vojske Đorđiju Mijuškoviću, kao i Aleksi Mijuškoviću, Radovanu

—
sproveden nad crnogorskim narodom, ali nije poznata njegova politička aktivnost nakon puštanja iz zatvora, a još manje da je bio u stvarnoj vezi s komitima. Major Šćepan Mijušković je, kao politički zatvorenik, zajedno sa svoja 43 druga, boraca i pregaoca za crnogorsku slobodu i samostalnost, u Centralnom kaznenom zavodu u Podgorici (Jusovača), u kojemu je bio utamničen, potpisao 14. oktobra 1920. godine jednu izjavu, kojom se dokazuje protivpravnost i ništavnost odluka tzv. Podgoričke skupštine iz 1918. godine. Njeni potpisnici, istaknuti i ugledni crnogorski narodni prvaci, sudije, političari, oficiri, vojnici, među kojima i major Šćepan Mijušković, navode razloge zbog kojih prekidaju svaku dalju saradnju sa Okružnim sudom u Podgorici, koji je protiv njih vodio krvični postupak, a kojega oni smatraju nezakonitim i nenadležnim. Načelnik Okruga podgoričkog, Radovan Bošković, u jednom izvještaju načelniku Okruga cetinjskog (Pov. br. 181) od 8. februara 1922. godine, dostavlja spisak, po njegovim riječima, *glavnih agenata Jovana Plamenca i Milutina Vučinića koji rade po njihovim instrukcijama i sa kojima stoje u stalnoj vezi*. Taj spisak odnosi se na istaknute ličnosti iz okruga: cetinjskog, barskog, podgoričkog, nikšićkog, kolašinskog, bjelopoljskog, andrijevačkog i pečkog. (Vidi o tome: Dr Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije*, Bar 1997, I izdanje, knj. IV, dok. br. 1507, str. 1990–1991).

Magovčeviću, Đorđiju Vukićeviću i Đorđiju Vulcanoviću. Nakon ubistva, ubice su, kako bi sakrili svoj zločin, Šćepanov leš bacili u jednu jamu na Trebjesi, đe je pronađen poslije 72 dana, a leš Stevana Mijuškovića odnijeli su i ostavili na putu kod Careva mosta u džepu sa podmetnutom *policijskom legitimacijom*, kako bi prikazali da su ga navodno ubili crnogorski ustanici, komiti²⁰ kao navodno *povjerljivog čovjeka režima*. Milan Kalabić je za ovaj zločin unaprijeđen decembra 1927. godine s tim što mu se novi čin računao od decembra 1923. godine²¹. Ovo unapređenje bilo je nagrada za ubistvo Šćepana i Stevana Mijuškovića²².

O ubistvu Šćepana Mijuškovića i stanju u Crnoj Gori pisao je i vođa HSS i lider Hrvata Stjepan Radić u članku Crna Gora pod satanskom vladom²³. U tome autorskom članku od 30. marta 1924. godine, Stjepan Radić navodi i ovo:

U Crnoj Gori se međutim nastavljaju strahovita mučenja, koja su na vlas slična najkrvavijim progonima prvih kršćana za najkrvoločnijih careva rimskih.

Baš ovih dana crnogorski zastupnici federalisti Mihailo Ivanović i Milo Dragojević stavili su na ministra unutrašnjih poslova (to je sada bosanski radikal Srškić) jednu takvu interpelaciju, kakve za stalno još nije bilo u nijednom parlamentu na svijetu. Interpelaciju je donio doslovce zagrebački »Hrvat« od 16. travnja na uvodnom mjestu pod naslovom »Krvavi režim«.

Glavni je sadržaj interpelacije ovo. Na oružničku postaju u Bogetiće stigli su dne 21. veljače kapetan Milan Kalabić i podporučnik Grbić, da kao oružnički zapovjednici iz Danilova

²⁰ Vidi o tome i: *Borba*, Zagreb, od 27. februara 1926.

²¹ *Radni narod*, 15. mart 1918. godine.

²² Batrić Jovanović, *Komunistička partija u Crnoj Gori 1919-1941*, Vojno delo, Beograd, 1959, str. 36-37.

²³ Stjepan Radić, članak „Crna Gora pod sotonskom vladom“, *Slobodni dom*, glavne novine Hrvatske republikanske seljačke stranke, broj 18, Zagreb, 30. travnja 1924, str. 3.

grada tobože preslušaju po oružnicima optužene Crnogorce majora Šćepana Mijuškovića, podporučnika Đorđa Mijuškovića i četiti crnogorska seljaka. Sva šestorica iz sela Pješivaca.

Počeli su ih preslušavati ovako: Dali su ih svezati, zapovijedili su ih svezane tući, a i sami su ih tukli kundacima, vrećicama pijeska i kamenjem, dok se njihove žrtve nijesu u svojoj krvi onesvijestile. Dok su još ove žrtve jaukale, zaustaviše se tri prolaznika čuvši iz oružničke vojarnje jaukanje, Kalabić dvojicu (Vulanovića i Vukićevića) dade uhvatiti, svezati i na mrtvo ime izprebijati i baciti među onu onesviješćenu šestoricu. Treći je prolaznik neki Radovan Đuričić pobjegao.

Tad je Kalabić dao svu osmoricu odvesti na teretnom automobilu u Nikšić i onako polumrtve baciti u nekakvu ledenicu 20 metara pod zemljom. U toj ledenici zatvaraju crnogorske seljake, okivahu ih u teška gvožđa i napištaju u nju vode do koljena.

Ovu zadnu dvojicu pustiše noću uz najstrožiju zapovijed da o svem šute, ako im je draga glava na ramenu.

Poslije dva dana iznesli su iz te ledenice majora Šćepana Mijuškovića mrtva. Njegovi su rođaci tražili njegovo mrtvo tijelo, ali uzalud. Tu su žrtvu tako mučili, da su tomu Mijuškoviću otpala oba bubrega i da mu je slomljeno pet rebara. I drugomu Mijuškoviću odbijeni su bubrezi, polomljena rebra i slomljena jedna ruka, te već i on umro. Ostala četiri mučenika prevezena su u bolnicu.

Na temelju svega ovoga pitaju crnogorski zastupnici je li ministar unutrašnjih polsova zna za ovaj zločin i td, te traže istragu i kaznu za počinitelja.

U interpretaciji se na više mjesta ističe, da su ovi Crnogorci bijeni i izmrcvareni posve nevini bez ikakvoga razloga, očito samo zato što su Crnogorci, a što nisu radikali.

»Hrvat« je ovo nazvao krvavi režim. To je preblago. Ovo nisu ni divljaštva ni zvjerstva. Za ovo je jedan engleski general iz Kanade našao pravu riječ »paudemonium«, što znači pakao pobješnjelih đavola.

I zaista sve ono, što su radili i sv rade Pribičevićevi batinaši, i Pašićevi radikali u Crnoj Gori, to nisu zločini za interpelaciju ili za sudbeni progon, nego to su bezboštva, radi kojih treba srušiti i zauvijek onemogućiti čitav ovaj radikalsko-batinaški sistem.

Pašićevi radikali i Pribičevićevi batinaši nisu obični politički protivnici svemu, što im se ne pokorava, i nisu obični tlačitelji i progonitelji. Oni su takvi neljudi, da ih je i jedan stranac iz daleke Kanade morao nazvati besomučnim đavolima. Zato je za nas Hrvate sada prvi posao, da i u beogradskoj skupštini, a također i izvan nje, rušimo i oboravo ove bjesomučnike, koliko god možemo. A mi već sami možemo mnogo, u zajednici pak sa Slovencima, s muslimanskom braćom iz Herceg-Bosne, te sa svim poštenim i čovječnim Srbima i Nesrbima možemo osloboditi i Crnu Goru i Makedoniju, a i sebe same, od ovih, za koje eto nemamo u svom jeziku niti pravoga izraza.

Tko je poslije ovakvih zločina uz Pašićeve radikale i Pribičevićeve batinaše, taj je kao i oni, i narod će mu suditi kao i njima.

Stjepan Radić.²⁴

Navedeno ubistvo Mijuškovića snažno je odjeknulo, kako u štampi, tako i u političkim krugovima u zemlji i u inostranstvu. Poslanici Crnogorske stranke u parlamentu KSHS, radi rasvjetljavanja njegovog ubistva i dovođenja krivica pred sud i lice pravde, podnosili su interpelacije²⁵ ministru unutrašnjih djela i

²⁴ Ibidem.

²⁵ Zbog svirepog i zločinačkog ubistva majora Ščepana Mijuškovića i njegovog bratučeda Stevana Mijuškovića, nekadašnjeg crnogorskog perjanika, koje je izvršeno 21. februara 1924. godine, poslanici Crnogorske federalističke stranke u Narodnoj skupštini KSHS, Mihailo Ivanović i Milo Dragojević podnijeli su 11. aprila 1924. godine interpelaciju Ministru unutrašnjih poslova, na koju uopšte nije odgovoreno. Ta interpelacija objavljena je u listu *Crnogorac*, zvaničnom organu Crnogorske stranke (federalista), u broju 9. od 21. februara 1925. godine.

držali govore u Skupštini, u kojima su opisivali tok i način tog svirepog i bezobzirnog ubistva i identificirali njegove izvršioce.

Crnogorska štampa u egzilu je registrovala Radićevu političku aktivnost, njegove javne nastupe, govore, intervjuje u prilog Crnoj Gori i pravima Crnogoraca. Stjepan Radić je, osuđujući velikosrpski imperijalizam u KSHS i tvrdeći da u toj državi nema slobode, 27. marta 1924. godine izjavio da vlast u Beogradu nastupa poput tiranina i da u Crnoj Gori bijesni *politička korupcija i nasilje*²⁶. Između ostalog, Radić je tada poručio: *Crna Gora će se osloboditi divlje hajke protiv njenog stanovništva i rušenja njenih sela...Što se Crne Gore tiče: Ona će biti gospodar same sebe. Crna Gora je Crnogoraca!*²⁷

Povodom masovnih zločina koje je srpski osvajački režim vršio u Crnoj Gori nad crnogorskim narodom Stjepan Radić i njegovi najbliži saradnici iz vođstva Hrvatske (republikanske) stranke su u znak prijateljstva i solidarnosti sa potlačenom crnogorskom nacijom uputili jedan direktni proglas (manifest) Crnogorcima.

U tome Manifestu Radićevog HSS, objavljenom 1. maja 1924. godine, kojeg je podržalo 70 hrvatskih poslanika u parlamentu u Beogradu, protiv srpskih zločina u Crnoj Gori stoji i ovo:

Braćo Crnogorci!

*Mi, Hrvati, imamo na najljepšim stranicama naše književnosti*²⁸, *nazvan Crna Gora, veličanstveni oltar slobode u najčudnijem hramu božanskog djela. Mi smo vas proglasili, Crnogorci, ne samo predstavnicima ideala herojstva već primjerom nedostižne čestitosti i poštenja. Mi, Hrvati, suzbijamo beogradski centralizam i Pašićevu korupciju ne samo iz ovog razloga*

²⁶ *Crnogorski glasnik*, Detroit, Mičigen, SAD, broj 56, 15. maja 1924, str. 2, članak „Program Hrvatske“.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Radi se o spjevu Ivana Mažuranića, *Smrt Smail-age Čengića*.

već naročito zato što svojim nečistim rukama uništavaju veličanstveni oltar crnogorske slobode, divljački vas progone i đavoljski zlostavljaju. Čak i da ovaj beogradski centralizam nije učinio drugo zlo do da prezire, sramotno i divljački, čast i slobodu Crne Gore i da pretvara Crnu Goru u mjesto na kojem vlada strah i trepet, mi se, Hrvati, nikada nećemo moći pomiriti sa tim groznim zločincima²⁹. U tome proglašenju Stjepan Radić poziva Crnogorce da ruše beogradski centralizam radi toga što svojim poganim rukama razvaljuje veličanstveni žrtvenik crnogorskog naroda i Crnu Goru pretvara u jedno strašno zgarište i grobnicu.³⁰

Stjepan Radić je dosljedno i odvažno promovisao pravo na postojanje Crne Gore i zalagao se za njenu emancipaciju od beogradske monarhističko-radikalske hegemonističke uprave. Takvu Radićevu aktivnost u korist Crne Gore prenosio je detroitski crnogorski emigranski list *Crnogorski glasnik*. Radić je u Londonu 14. maja 1924. godine govorio o vjekovnoj i slavnoj slobodi crnogorskog naroda, napadnutoj od strane Srba, nakon što su Srbi nasiljem zaposjeli Crnu Goru. U članku pod naslovom „Radić u prilog Crne Gore“, *Crnogorski glasnik* navodi: *U svom predavanju kojeg je držao u društvu za Istok u Londonu, 14. pr. mj. Radić je u prilog Crne Gore citirao urednički članak u 'Kristijan Sajens Monitoru-u' od 30. decembra 1923, u kojemu se, između ostalog, kaže: 'Crnogorci su, sve dok Crnu Goru nijesu zaposjeli Srbi, branili kroz pet stotina godina svoju slobodu tako uspješno i stekli takvu junačku slavu*

²⁹ Dr Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu 1918-1925*, Podgorica, 2004, str. 548-549.

³⁰ Taj proglas prenosi i beogradska *Politika* u članku „Radić i Crnogorci“ u broju 5762 od 10. maja 1924. godine. Vidi o tome i: *Crnogorski glasnik*, Detroit, Mičigen, SAD, broj 57, 1. juna 1924, str. 4. članak „Proglašenja Radićeve Seljačke stranke“ i Dr Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905-1941*, reprint izdanje, Zagreb, 1990, str. 129-130.

*da joj na njoj može zavidjeti svaki narod'. Ali šovinističkom Srbinu sve je to malo – pa ništa.*³¹

Tako emigrantski list *Crnogorski glasnik*, oficijelni organ Crnogorskog potpornog saveza i Crnogorske narodne stranke seljaka i radnika, 1. avgusta 1924. godine objavljuje i članak pod naslovom „Radić o Crnoj Gori“, u kojemu navodi i ovo: *U Sofijskom listu 'Zora', Radić je istakao program Hrvatske. Rekao je: Srbijanci smatraju Ustav batinom, fizičkim i moralnim ugnjetavanjem. – Oni su za centralizaciju. Hrvati su za KONFEDERACIJU slobodnih i nezavisnih država. Pod konfederacijom razumijem slobodni savez slobodnih i nezavisnih država, Hrvatske, Srbije, Makedonije i Slovenije. Crnoj Gori pripada sloboda da se sama opredijeli. Naša je maksima uzdaj se u se i u svoje kljuse. Treba srušiti biogradsku vladu i formirati izbore na proljeće.*³²

U predizbornoj kampanji za parlamentarne izvore u KSHS, koji su održani 11. septembra 1927. godine, Stjepan Radić je u svojim proglasima, obraćao zavidnu pažnju na Crnu Goru i Crnogorce. Računao je na njihovu podršku njegovoj političkoj borbi za temeljnu rekonstrukciju postojeće države; podršku u cilju ukidanja unitarizma i centralizma i uspostavljanje federativne jugosloveske državne zajednice. Stjepan Radić je eksplicitno pozivao Crnogorce da mu se politički pridruže, kako je Radić pisao, *svojim seljačkim junačstvom* jer, ističe Radić, *braćo Crnogorci, vi ste do jučer imali seljačku državu, slobodnu, ponosnu, u cijelom svijetu poznatu i od cijelog svijeta poštivanu. A za vas je morala biti propast, što su iz Beograda cincarski, pa i pravi srpski političari postupali s vama još gore nago s nama Hrvatima. Vas je do kraja obuzela mržnja i osveta i da ste svojim palikućama do vijeka odgovarali bodežom i*

³¹ *Crnogorski glasnik*, Detroit, Mičigen, SAD, broj 57, 1. juna 1924, str. 1.

³² *Crnogorski glasnik*, broj 61, godina IX, petak 1. avgust 1924, Detroit, Mičigen, USA, na str. 1 i 2.

*bombom, vama bi omrklo (...) vi ste danas s nama u političkim redovima, (...) vašu prirodnu dobrotu i plemenitost je ovjekovječio naš besmrtni Mažuranić, koji je vas i nas duhovno sdružio za sva vremena, da budemo suci tiraniji i korupciji koja i danas oko nas ostavlja tako strašne i užasne tragove.*³³

Vođstvo Hrvatske seljačke stranke zalagalo se i za ravnopravnost Crne Gore u jugoslovenskoj federaciji i zato je bilo prirodni saveznik Crnogorske stranke i njenih prvaka, naročito dr Sekule Drljevića, koji je u borbi hrvatskog naroda za slobodnu Hrvatsku vidio puno saglasje sa težnjama jednog značajnog dijela Crnogoraca čiju je borbu simbolizirao, za uspostavom slobodne i ravnopravne Crne Gore sa ostalim zemljama i narodima unutar ondašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

³³ Vidi o tome i: *Narodni val*, br. 9, od 27. VII 1927, str. 1.